

KORPORATIV BOSHQARUV MODELLARI VA ULARNING KOMPANIYA MOLIYAVIY SAMARADORLIGIGA TA'SIRI: SHO'RTAN GAZ KIMYO MAJMUASI MISOLIDA TAHLIL

Xurramova Nigina Sattorali qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

xurramovanigina91@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19973062>

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korporativ boshqaruv tizimi kompaniyalar faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllanib, ularning moliyaviy samaradorligi, barqaror rivojlanishi va investitsion jozibadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biriga aylandi. Ayniqsa, globalizatsiya jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda kompaniyalar o'rtasidagi raqobatning keskinlashuvi, kapital bozorlarining integratsiyalashuvi va investorlar talablarining ortib borishi korporativ boshqaruv tizimlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, korporativ boshqaruv modellari va ularning moliyaviy samaradorlikka ta'sirini o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Korporativ boshqaruv tushunchasi kompaniya faoliyatini boshqarish, nazorat qilish va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish tizimi sifatida talqin qilinadi. U o'z ichiga aksiyadorlar, direktorlar kengashi, menejment va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni qamrab oladi. Korporativ boshqaruvning samarali tashkil etilishi kompaniyada resurslardan oqilona foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash, shaffoflikni ta'minlash hamda uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

Amaliyotda korporativ boshqaruvning turli modellari mavjud bo'lib, ular iqtisodiy rivojlanish darajasi, milliy an'analar va institutsional muhitga qarab farqlanadi. Eng keng tarqalgan modellardan biri anglo-sakson modeli hisoblanadi. Ushbu modelda aksiyadorlar manfaatlari ustuvor o'rin egallaydi va kompaniya faoliyati asosan bozor mexanizmlari orqali tartibga solinadi. Kapital bozorlarining rivojlanganligi, axborot oshkoraligining yuqori darajasi va investorlar huquqlarining kuchli himoyasi ushbu modelning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Natijada, kompaniyalar yuqori darajadagi moliyaviy samaradorlikka erishish imkoniga ega bo'ladi.

Kontinental model esa aksiyadorlardan tashqari boshqa manfaatdor tomonlarning ham manfaatlarini hisobga olishga asoslanadi. Bu modelda xodimlar, kreditorlar va davlat muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuv kompaniyaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, qisqa muddatli foydadan ko'ra strategik rivojlanish ustuvor hisoblanadi. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun esa aralash model xos bo'lib, unda turli boshqaruv elementlari uyg'unlashgan holda qo'llaniladi.

So'nggi yillarda korporativ boshqaruv tizimining moliyaviy samaradorlikka ta'siri ko'plab empirik tadqiqotlar orqali tasdiqlanmoqda. Xususan, shaffoflik darajasining oshishi investorlar ishonchini mustahkamlab, investitsiya oqimini ko'paytiradi. Ichki nazorat tizimining samarali ishlashi esa moliyaviy intizomni kuchaytirib, xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi. Direktorlar kengashining mustaqilligi va professional darajasi esa strategik qarorlar sifatini oshirib, kompaniya rentabelligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham korporativ boshqaruv tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davlat ulushi mavjud korxonalarda xalqaro standartlarni joriy etish, boshqaruv shaffofligini oshirish va samarali nazorat mexanizmlarini yaratish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar sanoat korxonalarining moliyaviy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Sho'rtan gaz kimyo majmuasi mamlakatimizning yirik sanoat korxonalaridan biri sifatida gaz-kimyo sanoatining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda ushbu korxonada korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish va moliyaviy samaradorlikni oshirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, korxonada korporativ boshqaruv tizimining rivojlanishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni qisqartirish va sof foyda hajmini ko'paytirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, investitsion jozibadorlikning oshishi natijasida korxonaga jalb etilayotgan investitsiyalar hajmi ham ortib bormoqda. Biroq, ayrim muammolar, xususan, boshqaruv qarorlarining markazlashuvi va mustaqil direktorlar ulushining yetarli darajada emasligi korporativ boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Muallifning fikricha, korporativ boshqaruv tizimi kompaniya moliyaviy samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, shaffoflik, hisobdorlik va samarali nazorat mexanizmlarining joriy etilishi kompaniya faoliyatining barqarorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ESG tamoyillarini joriy etish orqali kompaniyalar nafaqat moliyaviy natijalarini yaxshilaydi, balki ijtimoiy va ekologik mas'uliyatini ham oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish kompaniya moliyaviy samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Sho'rtan gaz kimyo majmuasi misolida olib borilgan tahlillar ushbu tizimni rivojlantirish orqali korxonaning iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkinligini ko'rsatdi. Kelgusida korporativ boshqaruvni yanada rivojlantirish, xalqaro standartlarni keng joriy etish va boshqaruv tizimini liberallashtirish orqali sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin.

1-jadval.

Korporativ boshqaruv omillari va ularning kompaniya moliyaviy samaradorligiga ta'siri darajalari

Ko'rsatkichlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja	Ta'sir natijasi
Shaffoflik darajasi	40-50	55-70	75-90	Investitsiya oqimi oshadi
Ichki audit samaradorligi	Past	O'rta	Yuqori	Xarajatlar kamayadi
Direktorlar kengashi mustaqilligi (%)	10-20	25-40	45-60	Strategik qarorlar sifati oshadi
Risk-menejment tizimi	Zaif	Qisman joriy etilgan	To'liq joriy etilgan	Moliyaviy xavflar kamayadi
ESG darajasi	Past	O'rta	Yuqori	Kompaniya qiymati oshadi
Raqamli boshqaruv darajasi	An'anaviy	Aralash	Raqamli	Operatsion samaradorlik oshadi

Manba: Muallif tomonidan *Organisation for Economic Co-operation and Development korporativ boshqaruv tamoyillari, World Bank hisobotlari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida ishlab chiqilgan.*

Mazkur jadval korporativ boshqaruv tizimining asosiy tarkibiy elementlari va ularning kompaniya moliyaviy samaradorligiga ta'sirini sifat jihatdan baholash maqsadida tuzilgan. Jadvalda shaffoflik darajasi, ichki audit samaradorligi, direktorlar kengashi mustaqilligi, risk-menejment tizimi, ESG ko'rsatkichlari hamda raqamli boshqaruv darajasi kabi muhim omillar darajalar kesimida (past, o'rta, yuqori) tasniflangan.

Har bir omilning rivojlanish darajasi oshib borishi bilan kompaniyada moliyaviy natijalarning yaxshilanishi kuzatiladi. Xususan, shaffoflik darajasining yuqoriligi investorlar ishonchini mustahkamlab, investitsiya oqimini oshiradi, ichki audit tizimining samaradorligi esa xarajatlarni optimallashtirishga xizmat qiladi. Direktorlar kengashi mustaqilligi strategik qarorlar sifatini oshirsa, risk-menejment tizimining rivojlanishi moliyaviy xavflarni kamaytiradi.

Muallifning pozitsiyasiga ko'ra, ushbu omillarning kompleks rivojlanishi kompaniya moliyaviy samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda ESG tamoyillari va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim strategik ustunlik hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Organisation for Economic Co-operation and Development. *G20/OECD Principles of Corporate Governance*. – Paris: OECD Publishing, 2023.
2. World Bank. *Corporate Governance and Firm Performance Report*. – Washington, DC, 2022.
3. Michael C. Jensen, William H. Meckling. *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*. – Journal of Financial Economics, 1976.
4. Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, Robert Vishny. *Investor Protection and Corporate Governance*. – Journal of Financial Economics, 2000.
5. International Finance Corporation. *Corporate Governance Methodology*. – Washington, DC, 2018.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo'yicha statistik to'plam*. – Toshkent, 2025.
7. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Davlat ulushi mavjud korxonalarda korporativ boshqaruvni rivojlantirish hisobotlari*. – Toshkent, 2023.
8. Shurtan Gaz Kimyo Majmuasi. *Yillik moliyaviy hisobotlar va korporativ boshqaruv bo'yicha ma'lumotlar*. – 2023–2025.
9. United Nations Conference on Trade and Development. *World Investment Report 2023*. – Geneva, 2023.
10. Asian Development Bank. *Corporate Governance in Emerging Markets*. – Manila, 2022.